

CSEKE PÉTER

KÖLTŐK – NYELVŐRSÉGBEN

(Kosztolányi, Dsida, Páskándi)

■ Nem győzöm elégszer hangsúlyozni tanítványaimnak: kutatásaik során mindig az elsődleges forrásokból induljanak ki. Ne feledjék, hogy például a két világháború közötti szövegek újraközlései során is gyakorta „ideológiai tankcsapdák” vermébe estek az eredeti gondolatok. Szerencsés helyzet, amikor a szöveggondozó – a kiadóval egyetértésben – jelezni tudta az önkényes csonkolás helyét, ha nem is annak méreteit. A nyolcvanas évek derekán, amikor az *Erdélyi Fiatalok* dokumentumkötetét szerkesztettem, magam is éltem ezzel a – Mikó Imrétől és Dávid Gyulától „ellessett” – módszerrel. A három előcenzúrázás során „kijavasolt” szövegrészek helyét szögletes zárójellel – [...] – jelöltem, a jegyzetekben pedig igyekeztem visszacsempészni a fölttes hatóság által töröltetett részeket. Nem szöveg szerint persze, hanem többnyire a lényegre utalóan. A tapasztalat szerint ugyanis a cenzorok a főszövegre koncentráltak, az apró betűkkel szedett jegyzetapparátus „átbogarászásához” nem volt sok türelmük. Bár akadtak abban az időben „filológiai képzettségű” szekusztisztek is.

1. Történt pedig, hogy egy tanulmány írására készülődve fellapoztam Jancsó Béla egyetlen kötetét, a Mikó Imre gondozásában a Kriterionnál 1973-ban megjelent – cikketeket, esszéket és tanulmányokat tartalmazó – *Irodalom és közélet*. Véletlenül a számomra egy eladdig ismeretlen Kosztolányi-nekrológra nyitottam, és így

Dsida szerkesztőként is a „tiszta európai szellem” erdélyi otthonteremtőjének bizonyult.

mindjárt feltűnt a szövegírtás ominózus jele. „Nagy költő volt – olvasom a lendületesen indító második bekezdés első mondatát –, bár természetünkől s világfelfogásunktól sokkal távolabb álló, mint Ady vagy Tóth Árpád. [...]” A kimaradt rész bántóan megtöri a szöveg ritmusát, és más gondolati regiszterbe helyezi a folytatást. Azt nem feltételeztem, hogy a cenzúra Jancsó „kifogásaival” szemben akarta volna utóéletében megvédeni Kosztolányit. Viszont óhatatlanul abba a gyanúba keveri a *Nyugat* esztétikai ízlésén nevelkedett, a nyugatos költőket bensőségesen ismerő szerzőt, mintha maga is a „hangulati költő”, az „öncélú formaművész” – Dsida esetében is jól ismert „epitheton ornans”-ok! – kalodájába akarná zárni Kosztolányit. Holott Jancsó Béla épp azokban az években hadakozott a legvehemensebben az irodalmi dogmatizmus tudatszűkítő megnyilvánulásaival – nem kímélve testvéröccsének, Jancsó Elemérnek a világnézeti elfogultságait sem.

Mínthogy az idézett írás jegyzetei az *Erdélyi Fiatalok* 1936-os évfolyamát jelölik meg eredendő forráshelyül, elővettem a nemzedéki folyóirat vonatkozó számát. És a kihagyatott részben ezt olvasom: „Ők [mármint Ady és Tóth Árpád] a mai élet legégetőbb magyar kérdéseinek adtak örökkévaló emberi kifejezést. Ady nemcsak lírikus volt, de az új magyar világfelfogás úttörője is. Kosztolányi ennél szűkebb értelemben volt költő. Látszólag nem nőtt annyira össze fajával, látszólag nem nőtt annyira össze korával.”

A cenzúra „érzékenységét” alighanem az örökkévaló – tehát a mindenkori jelenben létező – „magyar kérdés”, „magyar világfelfogás” váltotta ki. Az idézet utolsó mondata pedig – a későbbi kiadványokban is üldözött – *faj* kifejezés miatt töröltetett. Ám az sem kizárt, hogy épp a nyomatékossító „látszólag” intette éberségre az elmeórséget. Így nem került annyira piederstálra Jancsóknak a későbbiekben kifejtett véleménye: ez az „irracionalitás rétegét felborzó” költészet az „igazi emberség eszköze” volt az Ady utáni korszakban, amely emberfeletti próbák elé állította a Kárpát-medencei magyarságot.

Ebből az írásból tudtam meg egyébként, hogy Kosztolányi 1934-ben – életében először és utoljára – Erdélyben is járt, Marosvásárhelyen és Kolozsváron tartott felolvasóesteket. Marosvásárhelyen Molter Károly és Dsida, Kolozsváron Szentimrei és Jancsó Béla kalauzolta. Az eseményt Szemlér Ferenc, illetve Vita Zsigmond örökítette meg. Utóbbi az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain. „Marosvásárhely után – olvashatjuk a folyóirat tavaszi számában – április 11-én Kolozsváron tartott Kosztolányi Dezső felolvasó-estet. Az Iparkamara nagyterme ünnepi díszbe öltözve fogadta az ifjúság és az örök szépség költőjét. [...] A közönség zúgó ünneplése közepette lépett a dobogóra. A szépség egyedül való hatalmát hirdető költő távol áll a közönség szélesebb rétegeitől, és mégis, amint előadásában meg-elevenedett verse és prózája, új értelmet nyert a Kosztolányi-szó, áradó szó lett, ami elől nem lehet kitérni. Művészetének széles skáláját csodálhattuk meg a *Fényes koszorú*, az *Ilona* versek könnyed, meleg dallamosságában, az *Európa*, a *Szegények* magából kiemelkedő erejében és prózájának hol gúnyolódó, hol boldogan ölelő képeiben... [...] Legmélyebb verse a ráadásként adott *Hajnali részegség*.” Az egymásra találás felemelő élményének újraélése során Vita az est „szépséghibáira” is utalt. Nevezetesen arra, hogy a kisebbségi közélet mérvadó személyiségei távol tartották magukat a rendezvénytől. Nem érezték volna meg, hogy egy Kosztolányi-est nagyobb dolog, mint „minden eddigi sérelmi küzdelmünk”? Kérdésfelvetésével egyszersmind a választ is sugallta: kisebbségi helyzetben a magyar kultúra egysége jelenti a megalázottak és megnyomorítottak elpusztíthatatlan hatalmát.

Nekrológiában Jancsó Béla megkísérli felvázolni a műfordító, a prózaíró, a költő és a nyelvvédő Kosztolányi pályaképét, örök érvényű teljesítményét. „A magyar nyelvnek kevés olyan művésze volt, mint ő – fejtette ki –, lelkünk legzengőbb eszéke csak néhány nagy költőnknek és íróknak volt még olyan mértékig sajátja, mint az övé. Született csodálatos érzékét a műfordítással és a régi magyar nyelv állandó tanulmányozásával tette utolérhetetlen kifejező erővé. Ezt a nyelvet fejlesztette alkotásaival, ezt óvta, védte. [...] Leírni is döbbenetes: a magyar nyelvnek ez a páratlan művésze nyelvrákban pusztult el.”

Ha eddig csak sejtettem, most már tudom, hogy miért adom minden ősszel újabb tanítványaim kezébe Kosztolányi *Nyelv és lélek* című kötetét.

2. Az újságíró és szerkesztő Dsida 1930 és 1935 között egyidejűleg három lapnak dolgozott: belső munkatársa volt a *Pásztortűz*nek és a *Keleti Újságnak*, kolozsvári tudósítója/riportere a nagyváradi *Erdélyi Lapoknak*. Megélhetési kényszerből és hivatástudatból. És tette mindezt – súlyos betegen, vele született szívbetegséjével küszködve. Aki most veszi kézbe vagy olvassa újra Marosi Ildikó körületekintő és gazdag háttéranyaggal kísért válogatását, a *Séta egy csodálatos szigeten* című Kriterion-kiadványt (Második kiadás, 2015.), annak nem marad kétsége afelől, hogy Dsida Jenő a kulturált újságírás és az ízléses lapszerkesztés igény szintjét hagyományozta ránk. Pontosabban: ezt is. Ezek az írások ma sem érződik az újságírói rutin. Nyelvezetük éppolyan áttetszően pontos és érzékletes, akárcsak a költészeté. Bármiről ír, a provincializmus távlatlanságát igyekszik meghaladni. A szépírók közül talán csak Kosztolányi tudta úgy szeretni – és művelni! – az újságírói műfajokat, mint Dsida. Szenvedélyes vallomásának gondolatritmusa sodró erejű, szellemfrissítő, a felismert műfaji törvényszerűségeket időtlenítő:

„Szeretem a vezércikk ünnepélyes, uszályos komolyságát vagy szerényen oktató száraz rövidségét, a riportok gyors és könnyed ötletességét, melyet nem a lassú elmélyedés, hanem a pillanat lobbanása szül, mint társaságban elvetett mondatot. Szeretem a lüktetésnek azt a lázas iramát, mely nem enged elbágyadást, kalandozó ábrándozást, hanem parancsolva sürgeti elő a friss mondatok megszakítás nélkül való láncolatát. [...] Még jóformán ki sem alakul a gondolat, s már folyik a diktálás, a mondatok logikájával és törvényeivel való viaskodás, másodpercek mérlegelésének parányi porondján folyik le alig észrevehetően, a szavak folyamatos áradása közben kristályosodik ki a mondanivaló teljessége, s az írás kényszere erőlteti rá a kemény logikát a meg nem pihenő agyra.” Még párszor ismétlődnek a „Szeretem”-mel kezdődő gondolatfutatok, hogy aztán ez legyen a lezárás: „És legjobban szeretem, amikor elernyedtem idegekkel, kezembem a friss, nyomdafesték-illatú lappal megyek hazafelé az alvó városon át, a pislogó csillagok alatt. Csak költők, jövendőmondók és újságírók érthetik meg, hogy mit jelent ez az érzés: ti alusztok, de én ébren vagyok, és tudom, amit még senki sem tud...” (*Séta...* 212–213.)

Első alkalommal mindössze tíz hónapig tudta elviselni a rá váró megpróbáltatásokat – 1927 decemberétől 1928 októberéig. Amikor is orvosi tanácsra egyéves fizetés nélküli szabadságot vett ki. (Házitanítói megbízatást vállalt – 1928. október 1. és 1929. július 31. között – Abafáján báró Huszár László földbirtokos családjánál.) Döntését legalább három tényező indokolta: 1) Az idegroncsoló szerkesztői munkába hamar belefáradt. 2) Joghallgató volt, szeretett volna készülni a szigorlatokra. 3) A lappal szellemi közegellenállásba ütközött.

Dsida szerkesztőként is a „tisza európai szellem” erdélyi otthonteremtőjének bizonyult. Már az sem volt mindegy, hogy kiktől kért – kapott vagy nem kapott – kéziratot, fotót, grafikát, reprodukciót. Aztán nem csupán a lapközlemények, illetve a folyóirat munkatársaival folytatott levelezések lehetnek irányadóak. Ki hitte volna például, hogy gyöngyszemekre bukkanhatunk egy olyan műfajban is, amelyet a műfajismereti tankönyvek „járulékos”-ként tartanak számon, a szerkesztői üzenetekben.

A feltárt anyagot rendszerezve négy kategóriát fedezhettem fel ezekben:

a) *Az ideológiai-politikai programok és művészeti szempontok összeférhetetlensége.* „A Pásztortűz nem pártirodalmi közlöny – olvasható a lap 1931-es évfolyamban –, nincs sem jobb-, sem baloldali »orientációja«. Egyetlen célja az erdélyi magyarság szolgálata, a legjobbakkal, amit szellemi téren nyújthat.” Egy másik lapszámban pedig ez kelti fel a figyelmünket: „Beküldött novelláiban több a propaganda, mint a művészet. Ha nem is állunk a l’art pour l’art elvének alapján, s nem is zárkozunk el teljesen attól, hogy a hasábjainkon megjelenő szépirodalmi alkotások bizonyos eszmék szolgálatában álljanak, arra a leggondosabban igyekszünk ügyelni, hogy az ilyen írások is bizonyos művészi színvonalat érjenek el. Az ön munkájában propagált eszmék azonban annyira távol állnak gondolkodásunktól, hogy még a legművészbibb feltalálásban sem szeretnők azokat olvasóink asztalára tenni.” (*Szerkesztői üzenetek.* Pásztortűz, 1931. 21. 496.)

b) *Irodalmi-művészeti tehetség gondozás.* Dsidára vallanak az ilyen „diszkrét” szerkesztőségi válaszok is: „költői tehetsége ez idő szerint még csak lappang”. Hogy a mindenkori dilettánsok „agresszivitásának”, „arroganciájának” a leszerelésében mekkora gyakorlatra tett szert, arra briliáns példa lehet a következő – tapintatos, ám de telibe találó – üzenet: „Újabb verseivel sincs szerencséje. Nagyon szeretnők elmagyarázni Önnek, hogy az »alkotás« nem okvetlen kelléke az életnek. Az a lelkesedés, amellyel Ön Baudelaire költészetéről ír, azt bizonyítja, hogy nagy tehetsége van a műélvezetre, s az már intelligenciáról tesz tanúbizonyosságot. Higgye el, hogy csak igazán nagy és kivételes tehetségeknek volna szabad tollat fogniuk: igazi műélvezőkre, akik sokat olvasnak, mély esztétikai érzéssel válogatják meg olvasnivalóikat, és gyönyörködnek bennük, sokkal nagyobb szükség van, mint tehetségtelen próbálkozásokra. Az Ön írása pedig nem vall írástehetségre.”

c) *Műfordítási tanácsok.* „Japán versfordításai igen érdekesek, ámbár nyomába sem léphetnek például a Kosztolányi Dezső finom, üde, csipke-aprólékosságú japán fordításainak. [...] Milyen nyelvből fordította a küldött kis verseket, mert a japán nyelv ismeretét nem egykönnyen tételezzük fel olyan fiatal hazánkfiától, mint Ön. Ha közlünk a versekből, szeretnők azok pontos forrását megjelölni.” „A műfordítás tökéletességének próbája az, hogy eredeti versként tűnjék fel az átültetett. [...] Önnek alaposabban kell tanulmányoznia modern magyar költőink nyelvét, verselését és rímelését, különösen azokét, akik egyúttal legkiválóbb műfordítóink is. Ilyenek pl. Babits Mihály, Tóth Árpád, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc stb.”

d) *„Öntisztító” nyelvvédelem, kifogástalan önkifejezési elegancia.* E tekintetben is Kosztolányi volt számára a mérce. A *Keleti Újságban* 1936 húsvétján maga is nyelvművelő mozgalmat indított, a minden második vasárnapon megjelenő *Anyanyelvünkért* rovattal egy időben létrehozta az újság nyelvművelő bizottságát. A nyelvművelés ügyét nemcsak e rovat szerkesztésével, nyelvművelő cikkek írásával szolgálta; gondja volt arra is, hogy az olvasók kezébe nyelvhelyes-

ségi szempontból is hibátlan lap kerüljön. Egyébként már *Pásztortűz*beli üzeneteiben is hangot adott nyelvi igényességének. „A nyelvhelyesség kérdésében – fejtette ki 1931-ben – minden logikára, esztétikára, történeti és népnyelvre vagy éppen célszerűségekre való hivatkozásnál mérhetetlenül többet jelent egy kis *ízlés* és – *szeretet*. Mennyire ügyelünk arra, hogy gyermekeink kifogástalanul öltözködjének [...], de az eszünkbe sem jut, hogy nyelvünk tisztaságára, kifogástalan magyar eleganciájára ügyeljünk.”

Az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain megjelent utolsó írásában is anyanyelvünk védelméről értekezik 1937 elején. Abból az alkalomból, hogy Kacsó Sándor szerkesztésében Brassóban napvilágot láttak Kosztolányi nyelvvédő írásai a Hasznos Könyvtár sorozatban. „Ennek a könyvnek ott kellene lennie minden magyarul író és beszélő ember asztalán.” Írását egy Kosztolányi-idézettel fejezi be: „Mind-en nyelv a természet, az emberi lélek csodálatos műve. Valamennyit egyformán becsüljük. Nem hirdetjük, hogy a miénk a legszebb és legkülönb. [...] Egyszerű-en csak azt mondjuk róla, hogy ő az egyetlen, hogy ő a mi édesanyánk, és ezért szeretjük őt.”

Amit Dsida hozzáfűz ehhez, az így hangzik:

„Bár mindnyájan úgy szeretnők magyar nyelvünket, mint ahogyan édes-
anyánkat szeretjük.

Szeressük, amíg él.

Fájdalmas dolog holtat szeretni.”

A mindig érzékletesen fogalmazó Ruffy Péter – aki a harmincas évek első felében az *Erdélyi Lapok*nál dolgozott, és akit ámulatba ejtett Dsida csiszolt nyel-ve, stílusművészete, gondolatgazdagsága, verseinek virtuozitása – nekrológiában azt írta, hogy a helikonista író „tíz éven át szerkesztette a *Pásztortűz*et”. Ez tény-szerűen nyilván nem állja meg a helyét, csak abban az értelemben, ami 1937. május 17-én – a költő születésnapján – a *Keleti Újság* szerkesztőségében elhang-zott: „Már nem élek sokáig... Időm lejárt. Elmegyek, mert hatvan évet éltem har-minc év alatt.”

3. A Kriterion-szerkesztő Páskándi véleményezései lényegében egybecsenge-nek a Dsidáéval. Nem annyira a fűzfapoéták elbátortalanítását gyakorolta – erre is gondja volt, persze –, sokkal inkább az irodalmi örökségünket gyarapító érté-kek nyilvánosságra segítését. E tekintetben a pályakezdő alkotóknak (Nagy Kál-mán, Szíves Sándor) és a tekintélyes életművel rendelkezőknek (Franyó Zoltán, Bartalis János, Endre Károly, Horváth István stb.) egyaránt figyelmet szentelt. Senkit nem mért más mércével, mint a tulajdon képességei által predesztinált lehetőségeivel. Ami – valljuk be – nem kis mérvű alkotáslélektani beleérző-képességet igényelt.

Hogy milyen kéziratokat utasított el? Mindenekelőtt a fogalmazási és helyes-írási nehézségekkel küszködő szerzők „alkotásait”, a slágerirodalom és az emlék-könyvköltészet „termékeit”, az eredetiséget nélkülöző prózát, a „színes színte-lenség”-et, a meghökkenteni akaró szándékoltságot, a napilapok szintje alatt sínylődő tehetségtelenséget. Nem beszélt le senkit az írásról-olvasásról – „hiszen ez a legtisztább örömök egyike” –, a közlésről viszont a leghatározottabban elta-nácsolta az akarnokokat. A műfaji bizonytalansággal küszködő kezdőket igyeke-zett felvilágosítani. A műfajtévesztőket egyébként is igyekezett ráébreszteni te-hetségük természetének kiismerésére. Szövegjavítást következetesen csak azok-tól kért, akiknek a munkáit egyébként kiadhatónak tartotta.

A Kriterion rendkívül sokat nyert azzal, hogy Páskándi egyaránt otthonos volt a népi kultúra, az egyetemes magyar irodalom és a világirodalom minden számottevő műfajában. Ez alkalommal néhány költőtárs friss termésének az értékeléséből idézünk.

Horváth István: *Tornyot raktam*

„Horváth István lírájának frissessége, szépségei kései verseiben is sokszor azok maradtak, amelyek fiatal koriakban. Sőt: csak ahol fiatal kori önmagát »utánozza«, ott éri el ma is legszebb teljesítményeit.” Páskándi kiemelten szól arról, hogy a költő öregkori lírájának darabjai nemcsak az emberi, filozófiai elmélyülés, hanem a formai letisztulás jegyében születtek. (*Összegező véleményezés*. 1972. március 25.) A sok „esztétikai örömet” kínáló kötethez a kiadó Veress Dánieltől kért volt bevezető tanulmányt. A *Tornyot raktam* azonban a Deák Tamáséval jelent meg, aki a nyugatos költészethez viszonyítottan elemezte Horváth István lírájának kiforrását, illetve annak – a változó idővel bekövetkezett – színeváltozásait.

Kenéz Ferenc: *Homok a bőröndben*

Királyok küszöbén címmel vette kézbe Páskándi 1972 elején. A szerzővel folytatott megbeszélések eredményeként a kézirat nagyvonalú ajánlással érkezett Bukarestbe: „A kötet szép, egységes hangulatú, megjelenésre javallom. [...] Szomorúsága nem lefegyverző...[...] Paradoxonban szólva: konstruktív szomorúság...[...] Lírája: gondolat- és érzelemgazdag...[...] A fiatalabb nemzedék egyik letehetségesebbje...[...] Kenéz lírai harca a szomorúsággal a szomorúság ellen folyik az élet legszebb értelmét dicsérve.” (*Kenéz könyve nyereség költészetünkben.*)

Szilágyi Domokos: *Felező idő*

A költő 1973 nyarán költözött Bukarestből Kolozsvárra. Élettársa, Nagy Mária szerint Szilágyi – számos határidős munkája mellett – két hónap alatt írta meg a kötet verseit, amelyek alapján a kritika hangváltást jelzett. Bizonyára erre elsőként Páskándi érzett rá, amikor a *Csak ez maradt* címmel kiadásra benyújtott verseket átnézte. Első benyomása: „Ez a kötet is Szilágyi Domokos lírájának jól ismert kvalitásait mutatja. Ezen belül is van a kötetben néhány különlegesen szép vers. (*Az ég, az ég, Vád* stb.). A kötetet néhány *apró megjegyzéssel* visszadjuk a költőnek, a szerződést azonban már most meg lehet kötni, mert – mint említettük –, megjegyzéseink lényegtelenebb dolgokra (rímek, ritmus, elírások) vonatkoznak, amelyek nem befolyásolják a kötet egészét. *Minél előbb nyomdába kell küldeni*, ugyanis rangos verseskönyv dolgában a jövő évre nem állunk valami jól.” Következik három sűrűn gépelt oldalon mintegy ötven kritikai megjegyzés. Itt csak rím- és ritmus-elemzéseiből szemelgetünk.

Rímek: slágeres jelző zsoltáros archaizálás közepette; igénytelen rím; indokolatlan, bántó rímkényszer; komikus, paródia-ízű rím; frivol rím; a rímjáték is csak akkor jó, ha érzem a feszültséget, a benne lévő robbanóanyagot; kínrím-szerűség: nagyon jó, groteszk játék; nyelvkényszergetés; „Erősen archaizáló lírai nyelv közepette a jassznyelvi elemek áthajlás, áthajlítás, esetleg átnemesítés nélküli használata nem a várt hatást éri el: nem a borzongató groteszket, hanem a pongyolás, snassz komikumot, mely nyilván *akaratlan* hatás; ilyen szempontból

meg kellene kissé bogarászni a kötetet, anélkül persze, hogy ezek a nyelv- és hangulatfrissítő szavak eltűnnének belőle...”

Ritmus, ritmus-igénytelenség; ritmustörés: igen sokszor a versek a sorok által *nem fokozódnak*, csupán *szaporodnak*, nem gazdagodnak az egymás után következések által, nem árnyalódnak, inkább csak osztódnak, mint amikor a gyajjukötést kissé megnyújtják, ilyenkor azonban a szvetterkötés ritkul vagy nem a tömörítés, hanem a fellazítás felé haladnak a versek; olykor a rímek lökik tovább a tehetetlenségi erő szerint a verset, hogy egy-két sorral, olykor egy, sőt két szakasszal is több legyen; szerencsére a legjobb versekben nyoma sincs ennek; a vers többi részéhez viszonyítva súlytalan, méltatlan könnyedségű befejezés; javaslat: a humoros, szójátékos verseket külön cikluscím alatt kellene hozni, s az utóhang ezek végén legyen, vagyis nagyjából két részre osztani a könyvet: ti. a heterogén voltát ez enyhíti.

Sokatmondó tény, hogy Páskándi akkor írta szerkesztői véleményezését (1973. okt. 24–28.), amikor már áttelepedőben volt Budapestre.

